

fahs

Nr. 2/2023

Kulturhistorisk tidsskrift udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund

FAHS

Frederiksborg Amts
Historiske Samfund

Medlemsblad for Frederiksborg Amts
Historiske Samfund. ISSN-nr.: 0906-5644

Tilrettelæggelse:

Lars Bjørn Madsen (ansvh. redaktør)
Layout: Lars Bjørn Madsen
Trykkeri: Toptryk Grafisk ApS, Gråsten
FAHS udkommer 4 gange årligt.
Artikler sendes til redaktøren,
kilama@stofanet.dk.

Bestyrelsen:

Margrethe Krogh (formand)
Henrik Bachmann (næstformand, kasserer)
Lene Falster (sekretær)
Eva Tønnesen
Kirsten Sommer
Lars Bjørn Madsen
Marianne Winther
Kjartan Langsted

Kontakt til foreningen:

post@fahs.dk
Margrethe Krogh:
Tlf. 3011 7232
Mail: formanden@fahs.dk
MobilePay: 98283

Vedr. medlemskab:

Se hjemmesiden eller kontakt Henrik
Bachmann kasserer@fahs.dk
På www.fahs.dk finder man bl.a.
opdaterede oplysninger om udflugter og
foredrag. Følg også foreningens side på
Facebook med nye artikler og billeder.

Forsidebillede:

*Skovene omkring Hellebæk med sine
mange søer og damme har altid fascine-
ret kunstnere og landliggere.
Maleri af Dankvart Dreyer: Parti fra sko-
vene ved Hellebæk. 1843. Statens Muse-
um for Kunst.*

Søborg endnu engang

Nok har lederartiklen her i bladet tidligere beskæftiget sig med en tilsyneladende manglende interesse for at sikre landsbyen Søborgs meget høje kulturhistoriske værdi. Bevares; man kerer sig ivrigt om restaurering, forskning og formidling, når det gælder ruinen af Søborg slot. Man værner om den store smukke kirke og man er i fuld gang med den igangværende retablering af Søborg Sø - et projekt, der endog har været en del af regeringsgrundlaget. Større kan det vel ikke blive, og det er bestemt herligt.

Men når det gælder selve landsbyen med Kongsgaden og det omgivende eng- og agerlandskab, så synes politikerne bedøvende ligeglade. Og det på trods af, at en forældet lokalplan (se at få lavet en ny snarest!) understreger, at lokalplanens formål bl.a. er »at sikre Søborg landsbys identitet karakteriseret ved en unik landskabelig placering og et velbevaret landsbymiljø«. Senest har Museum Nordsjælland afsluttet en større udgravning af en mark umiddelbart vest for Krigsagervej.

Årsagen til undersøgelsen er, at Gribskov Kommunes Planudvalg har sagt god for et nyt boligområde på marken, der skal udstykkes i 11 parceller, hvorpå kan opføres op til 15 moderne parcelhuse, hvis arkitektur med kommunegaranti ikke på nogensomhelst måde kommer til at harmonere med det kulturmiljø, førnævnte lokalplan burde sikre. Politikerne har endog (man tror det er løgn!) tilladt en grundstørrelse på 800 m² i stedet for de minimum 1.200 m² som kommuneplanen ellers fordrer. Man kan jo ikke få skatteborgere nok til kommunerne, så pyt!

Man kan godt forstå, at mere end halvdelen af Søborgs borgere protesterede mod byggeplanerne, og 46 af disse var af den opfattelse, at der slet ikke skulle bygges på marken. Men som med så mange andre borgerprotester, synes politikerne helt tonedøve, når der ikke lige er et snarligt valg i sigte.

Det er dybt bekymrende og totalt hyklerisk, at Gribskov Kommune går varmt ind for, at Søborg stille og roligt kommer til at ligne de alt for mange landsbyer i Kongernes Nordsjælland, der er omklamret af moderne kønsløse parcelhuskvarterer. Gladeligt bruger man millioner af skatte kroner på at formidle Kongernes Nordsjælland, men man synes bare ikke at have forstået en brøk af Søborgs rolle i den sammenhæng.

LBM

Kong Valdemar til hest og til bords med paven

af Lone Hvass

Kong Valdemar som den vildt jagende rytter i Gurre er et vandresagn som måske går helt tilbage til jernalderen. Men de mange fortællinger om kongens vilde ridt findes rigtig mange steder på Sjælland, især omkring Gurre omtaler beretningerne gang på gang synet af en høj rytter på en ofte ildsprudende hvid hest, og et kobbel af galpende hunde. Man ser ham fare over marker og gærder som en stormvind til skræk for alle enhver, ridende på en skumbedækket hest med otte ben og to hunde tæt bagved med ildrøde tunger hængende ud af gabet. At kongens hurtige ridt måske hænger sammen med den virkelige historie kunne følgende beretning pege på. Det var jo det vilde ridt i Gurre, som fik mig til at tænke på den virkelige konges ridt. Kulturhistorikere og historikere plejer - meget enkelt - ikke at kommentere, når nogen kongelig, rigsrådet, eller adelsfolk flytter fra det ene eller det andet sted i riget eller udlandet. Det er utroligt sjældent, at nogen går i detaljen og beskriver den nødvendige rejse. Hvordan er de nået frem? I skib, til hest eller i vogn eller for den sags skyld gået til fods. Jeg ved godt, at det er et sted de historiske kilder stopper, og der meldes ikke meget om rejserne forløb, men derfor kan vi jo godt stoppe op et øjeblik og tænke lidt over, hvordan det er eller kan være gået for sig.

Valdemar Atterdag gengivet på et kalkmaleri, der blev malet kort efter hans død i Sankt Peders Kirke i Næstved. Det blev overkalket, men genopdaget i slutningen af 1800-tallet. Fotografi: Livinghistory Næstved.

Kong Valdemar Atterdag- senere tider gav ham tilnavnet Atterdag, der menes at stamme fra det plattyske »Ter Taghe« (hvilke dage), for afholdt var han bestemt ikke. Vi skal ikke komme ind på kongens regeringstid, og hans umådelig hårdhændede politik for at samle riget, og hans derpå følgende bodshandlinger, testamentariske gaver

Ruinerne af Gurre Slot fotograferet af Lone Hvass 2001.

til f.eks. Esrum Kloster mm. Valdemars regeringstid varede fra 1340-1375 altså 35 år, hvor han døde den 24. oktober Dionysos dag 1375 på Gurre Slot. Den eneste kilde gemmer vi til en anden gang.

Men Yngre Sjællandske Krønike (skrevet midt i 1300-tallet) giver et stærkt personligt indtryk af kongen, hastig, grusom, flygtig og snild. Den er nedskrevet af et menneske, der har kendt kong Valdemar godt og færdedes i hans nærmeste omgivelser, i hvert fald fra omkring 1340'erne til 1359. Den følger kongens bevægelser nøje og er vel underrettet. Forfatteren har også i nogen grad sat pris på den frygtindgydende krigsherre, som kong Valdemar efterhånden var blevet. Kong Valdemar opbyggede, med paven tilladelse, en særlig kongelig gejstlighed knyttet til sit hof og særlig til de kapeller, han indrettede ved rigets hovedslotte og andre steder, hvor han færdedes: Vordingborg, Kalundborg, Søborg, Gurre,

Korsør og København som de vigtigste på Sjælland.

Kongen på pilgrimsrejse til Jerusalem

I året 1347 begav kongen sig på pilgrimsrejse til den hellige by Jerusalem dvs. en rejse på godt 3.200 km eller 6.400 km i alt, 2 dage, 2 timer i bil, men kongen var til hest! Hvis vi regner med 40-50 km om dagen eller måske meget mere, så bliver det ca. 2-3 måneder. Rejsen må være foregået igennem de tyske riger, Østrig, Bayern, Serbien, Istanbul, via Tyrkiet ned til Palæstina og Jerusalem. At der er skiftet heste mange steder, giver jo sig selv. Og så er der lige hjemturen med den samme distance.

Kongens pilgrimsrejse til det hellige land i 1347 var en gestus eller en demonstration, der skulle placere ham europæisk, over for paven i Avignon og de tyske Maria-riddere i Preussen. I krøniken fortælles om kongens hasti-

ge pilgrimsrejse til det hellige land og hjem igen, til hest gennem Europa så hurtigt, at ingen nåede at genkende før han var borte igen. Men fortællingens publikum, hvem det så end har været, har måttet undvære både navnet på den, der slog kongen til ridder på Kristi Grav og navnene på dem, der ledsagede ham på rejsen, og som han selv slog til riddere.

Troen førte ikke blot menneskemængden, deriblandt også konger ud på de tre klassiske pilgrimsruter til det Hellige Land, Rom og Santiago de Compostela. Kongen kan have fulgt veje over de tyske riger og videre mod sydøst. Det hellige land var og er et populært rejsemål for pilgrimme. Kongen kan have fulgt fra veje over de tyske riger videre mod syd øst, Krakow, Prag m.m. Der har eksisteret pilgrimsruter til Mellemøsten på samme måde som til Santiago de Compostela. Hermed har kongen fulgt den tradition, der blev grundlagt af den tyske kejser Karl

den store, som i de femogfyrre år, hans regeringstid varede, formentlig tilbagelagde så mange mil, at det svarede til flere gange jordens omkreds.

Fra 1309 til 1378 var Avignon den vestlige kristenheds hovedstad. Hjertet i byen var det pavelige hof. I starten af Avignontiden havde paverne resideret i den lokale biskops palads, mens de ventede på at kunne vende tilbage til Rom. Da det efterhånden blev klart, at opholdet i Avignon ville blive af længere varighed, lod Benedikt 12. opføre et særligt palads til brug for paverne og kurien. På dette foto af det kolossale pavepalads ses den beskedne tidligere residens, Le Petit Palais, længst til venstre i billedet. (Foto: Jean-Marc Rosier)

Pavehoffet havde i lobet af Avignontiden udvikle sig til en veritabel forretning, hvor dødsyndens grådighed ofte herskede. I realiteten levede embedsmænd og skrivere ved kurien nemlig af at producere dokumenter. De vedrørte bl.a. pavens besættelse af kirkelige embeder og hans beskættning af gejstligheden.

Men pavebrevene tildelte også forskellige former for privilegier og dispensationer og diverse religiøse begunstigelser. Og i næsten alle tilfælde måtte modtagerne betale for de udstedte breve.

Kongen på rejse i Pommern, Nordtyskland og Avignon

Kong Valdemar var igen borte fra riget, nu i årene mellem 1363 og 1365 i Pommern og Nordtyskland, ved kejserhoffet i Prag og endelig ved pavehoffet i Avignon, dvs. godt to år. Et vidnesbyrd om rejsen er bevaret i de pavelige regnskabsbøger, som optegner udgifterne for det kongelige følges fortæring den 25. februar i Pont-Sorgues nær Avignon, hvor kongen og hans ledsagere var indlogeret på tre forskellige herberger. Her fik de bl.a. brød, vin, olie, figner, krydderier samt havre og hø til hestene.

Den 7. marts 1364 skænkede paven, Urban 5., Valdemar Atterdag en række

relikvier til kongens nyoprettede kapeller, bl.a. Skt. Jacobs kapel på Gurre. Smådele af den glørrige Jomfru Marias hår og klæder, af det hellige korsets træ og tillige relikvier efter døberen Skt. Johannes, Skt. Jørgen, Skt. Vincencius, Skt. Nereus og Achilleus. Dernæst gav paven eftergivelse af kirkebod på nu to år og to karener på en lang række bestemte helligdage »at de troende med desto større glæde skal strømme til sammen med fromme formål, jo mere de indser, at de bliver vederkvægede ved den himmelske nådegave sammesteds«. Kongen modtog selv relikvierne under sit ophold ved pavehoffet i Avignon og ved samme lejlighed tilføjede paven ham værdighedstegnet Den Gyldne Rose. Efter hjemkomsten sendte kongen i taknemmelighed to jagtfalke og to prægtige hvide rideheste til paven, som han takkede hjertelig for.

Paven giver Valdemar Atterdag mærker og tegn

Urban 5. havde i december 1363 udtrykt – da han var blevet underrettet om, at Valdemar var på vej til Avignon – sin store glæde over, at den »stormægtige og fromme konge« personligt ville besøge det apostolske sæde. Valdemar Atterdag nåede frem til Avignon i slutningen af februar 1364. Midfaste søndag, den 3. marts, overværede han pavens fejring af messen i domkirken i Avignon. Under gudstjenesten overrakte Urban ham det pavelige ordens-tegn, Den gyldne Rose, ligesom han til kongen og alle i hans følge uddelte et

Miniature, der forestiller Avignon i begyndelsen af 1400-tallet. Bybilledet i senmiddelalderens Avignon prægedes helt af det prægtige pavepalads. (Bibliothèque nationale de France)

Et par jernbeslag på Gurre slots ringmur kunne være til fastgøring af heste. Fotografi: Lone Hvass 2021.

agnus dei – et lille pilgrimsmærke af voks med en fremstilling af Guds Lam. Paven fulgte siden op ved at udstede et brev, der tildelte kongen og alle i hans følge syv års og syv gange 40 dages aflad, når de bar deres pilgrimsmærke. Ordenstegn, pilgrimsmærker og afladsbrev var ikke det eneste, der bragtes med hjem til Danmark. Valdemars besøg hos Urban resulterede i udstedelsen af knap 90 pavebreve, der gav en række begunstigelser til kongen og personer i hans følge. Ifølge et senere brev fra 1375, støttede Valdemar Atterdag, som nærrede en oprigtig kærlighed til den afdøde pave, bestræbelserne for at få ham helgenkåret.

Valdemar Atterdags besøg ved pavehoffet i Sydfrankrig indgik i en større rundrejse, som varede fra efteråret 1363 til sommeren 1364. Dens vigtigste formål var at føre forhandlinger med kristenhedens to ledere, den tyskromerske kejser Karl 4. i Prag og pave

Urban 5. i Avignon, om Danmarks på denne tid stærkt tilspidsede forhold til Hansestæderne. Men også muligheden for at tilvejebringe et stort fælleseuropæisk korstog mod tyrkerne, hvori Valdemar sammen med den franske konge og kongen af Cypern Peter 1. var tiltænkt en lederrolle, blev drøftet med kejser og pave.

Til bords med paven i Avignon

Foruden pavens private gemakker og store sale til repræsentative funktioner rummede det nye palads i Avignon møde og arbejdsrum for, hvad man kunne kalde kirkens regering og centraladministration. Vigtigst var det pavelige kancelli, der stod for udstedelsen af dokumenter og breve, og det apostolske kammer, som varetog hele den økonomiske side af pavestolens virke.

I alt omfattede pavehoffet i Avignon et sted mellem 500 og 700 personer. Kerne i hoffet samledes dagligt til gudstjenesterne i paladsets kapel og til de fælles måltider. At få lov at spise sammen med paven var forbeholdt særligt udvalgte personer, officielt betegnet comensales, dvs. bordfæller. For besøgende som kong Valdemar og hans følge må pavepaladset i Avignon have været et sandt paradys.

Valdemar Atterdags rejse til paven

Et pavebrev fik man udstedt ved at indlevere en skriftlig ansøgning, en supplik, til det pavelige kancelli. Suppliken blev læst op for paven, der personligt skrev Fiat, 'det ske', på den.

Herefter indførtes supplikken i et særligt register, og kancelliet udfærdigede en pavebulle af det ønskede indhold. Når en fyrste, som kong Valdemar, havde en lang række anmodninger om gunstbevisninger, anførtes de normalt samlet på en lang papirrulle, en såkaldt rotulus. I forbindelse med sit besøg i Avignon i 1364 lod kong Valdemar indlevere seks sådanne rotuli.

Fire af dem, med i alt 40 forskellige anmodninger, siges at være på kongens egne vegne. De to sidste er indgivet til fordel for hans husstand og indeholder knap 50 forskellige enkeltansøgninger. En af disse, var tildelingen af aflad knyttet til pilgrimsmærket. Andre, som blev givet til kongen, hans døtre og hans svigersønner, til slægtninge og venner blandt de nordtyske fyrster samt til en række danske adelsmænd og deres hustruer, var begunstigelser, som var særligt relevante for fyrster og adelige i deres personlige religiøse liv.

Tilladelser til transportable

altre og relikvier

Det var for eksempel tilladelse til at have et transportabelt alter, således at man kunne have sin private kapellan til at fejre messe for sig på rejser, og til at høre messe, hvis man – hvad der nemt kunne ske under en rejse – kom til et område eller en by, der var under interdikt, dvs. underlagt et midlertidigt forbud mod forretelse af gudstjeneste. En række af de religiøse begunstigelser, som Valdemar udvirkede hos paven, angik det danske rige. Således tog paven Valdemar og hans rige under sin beskyttelse og gjorde dem, som det hedder, 'delagtig i Romerkirkens gode gerninger'.

Endvidere gav paven 100 dages aflad til dem, der efter anger og bod bad for kong Valdemar og hans rige. Endelig må nævnes, at flere kapeller, som Valdemar havde ladet opføre ved kongelige slotte, og som paven allerede i forvejen havde tildelt privilegier, nu blev udstyret også med relikvier, ligesom der blev lovet aflad til dem, der på bestemte helligdage besøgte kapellerne. Det er her Skt. Jacobs kapel i Gurre kommer ind.

Regnskabet gøres op

Omkring midten af marts 1364 forlod Valdemar Atterdag og hans følge Avignon. Ved kurien gjorde det pavelege kammer regnskab over udgifterne ved besøget, der omfattede alt lige fra kongens mad og vin til hestenes havre og hø. Vigtig var de religiøse begunstigelser til Valdemar, hans rige og hans slotskapeller. De passer ikke rigtig ind i det traditionelle billede af Valdemar som en ugudelig krop, der hverken kerede sig om kirke eller religion. Hvad Valdemar i sit inderste

tænkte om Gud og den rette religion, får vi aldrig at vide, men hans handlinger taler deres klare sprog – og et pavebesøg var grundlæggende en religiøs handling selv om det også var storpolitik.

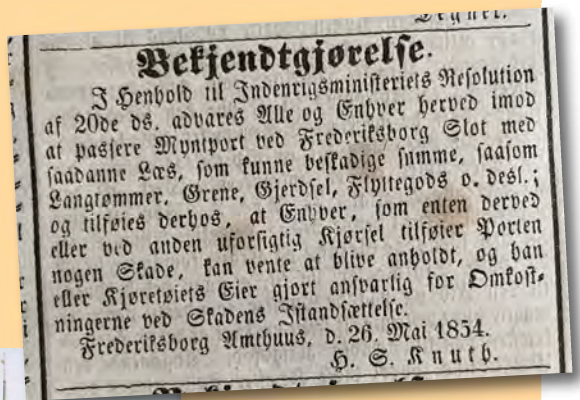
Når Valdemar overværede pavens messefejring, og når han knælede for Urban og modtog Den gyldne Rose af ham, fik han del i den hellighed, der var koncentreret i pavens person. Men tillige viste han, at han anerkendte paven som Guds repræsentant på jorden og betragtede sig selv som kirkens lydige

son. Og kirkens overhoved svarede med at støtte op om Valdemar og hans rige med en række religiøse begunstigelser. Historien om Valdemar Atterdags pavebesøg viser således klart, at religion og politik hang uløseligt sammen i middelalderen.

Dette er en let omarbejdet udgave af en artikel fra Tidsskriftet SFINX, september 2013 nr. 3; det danske populærvidenskabelige tidsskrift om middelhavslændenes og Nærorientens kunst- og kulturhistorie.

Pas på ved Møntporten!

De fleste har nok glemt dengang, man via Møntbroen kunne køre gennem Møntporten (Audienhuset) på Frederiksborg Slot i bil, men det kunne man faktisk indtil 1991, hvorefter bygningerne ikke længere kunne klare rystelserne og forureningen fra

motorkøretøjerne. Men problemet med færdslen på dette sted har altid været gældende, hvilket fremgår af den her viste meddelelse fra Frederiksborg Amt i maj 1854. Ramte man noget med sit læs, kunne man forvente at blive anholdt og gjort ansvarlig for en nødvendig istandsættelse!

Møntbroen og audienhuset malet af Christen Kobke i 1836. Statens Museum for Kunst.

Bonden og hans gård efter landboreformerne

af Lars Bjørn Madsen

I dag er de fleste bondegårde her i Nord-sjælland ikke længere landbrugsejendomme, men bruges som lystgårde, hvor jorderne enten er forpagtet ud til større landbrug eller benyttes til hestefolde.

Den typiske gård, vi ser i dag, er ofte et resultat af de gode tider for landbruget, der fulgte i 1880'erne, og hvor bønderne overtog købstædernes byggeskik. Stuehusene byggedes således gerne i villastil i røde mursten, tegltag og veranda. Avlsbygningerne kan derimod godt være ældre og i bindingsværk, men de er som regel ombygget og forbedret, ligesom stråtaget ofte er udskiftet med eternit eller jernblik. Helt anderledes så gårdene ud, da professor i landboøkonomi, Gregers Begtrup i 1803 beskrev bondegårdene på Sjælland. Udskiftningen i forbindelse med landboreformerne var netop overstået og havde sat sit tydelige præg på gårdene, ikke mindst de mange udflyttergårde. Vi lader Begtrup fortælle:

»Den samme gavnlige Indflydelse Udskiftningen har havt paa Bondens Agerbrug, har den ogsaa have paa hans Bolig. Ved

Denne lille gård eller husmandssted har været den almindelige type, da maleren Vilhelm Petersen i 1856 fandt sit motiv i egnen omkring Hornbæk. Maleri i privateje.

Gaardenes og Husenes Udfløtning paa Lodderne, forsvinde de hidtil brugelige lave, snævre og usle Vaaningshuse og Udhuse, og større, bekvemmeligere og sundere træde i deres Sted.

Ved Gaardens Udfløtning paa Lodden sørges for at en god og høitliggende Byggeplads vælges, omendskjønt Bonden gjerne ønsker at have sin Gaard lavtliggende, for at ligge i Lye; ligeledes bygges paa mange Steder ikke Udhusene sammen med Vaaningshuset, deels for Ildebrands Skyld, deels for at Bonden kan tilbygge et par Fag Huus, om han behøver mere Plads for sin Sæd og Kreature. Bonden elsker meget at have alle fire Længderne paa sin Gaard sammenbygget, for at have desfærre Huusgavle, og mere Ly i sin Gaard.

Landets Bøndergaarde er byggede i en Fiirkant, Vaaningshuset udgjør den ene

Længde, næsten altid med Vinduerne til Gaarden, og i Almindelighed med den anden Side vendende til Haven. Længden af Stuehuset er sædvanlig 10-12 Fag. Store Bøndergaarde have et Stuehuus paa 14-16 Fag. De sidste have en Dagligstue, Storstue, Gjæstekammer, Fadbuur, Kjøkken, Bryggerse og Kamre til Folkene. I de mindre Bøndergaarde, paa Proprietairgodserne, behjælper Bonden sig med vel faa Beqvemmeligheder, som oftest have de kun een eneste stor Stue, hvori Bonden med sin Familie og Folk opholder sig om Dagen, spiser, ligger om Natten, og i samme Stue hensættes Melken under Loftet paa Bretter. I de ældre Bøndergaarde er desuden ikke Vinduerne til at oplukke, for hvilket der nu mere sørges, hvoraf fulgte, at disse Stuer ikke kunde have frisk Luft og være sunde, saa meget mindre da Stuerne vare lave og med Leergulv, som ikke kan vaskes eller holdes saa reenlig som Fjælegulv. Foruden denne Stue gives et Aflukke, et Slags Fadbuur til Brød, Øl, Smør og andre Victualier, som burde opbevares i Kjelderen, hvilken Beqvemmelighed næsten alle Bøndergaarde savne. Dernæst haves et Kjøkken med Bagerovn og Bryggerkjedel.

I de udflottede Gaarde anskaffes flere Beqvemmeligheder, i det mindste at Bonden faaer en egen Melkestue, som han tillige kan benytte til Fadbuur. Ligeledes sørges for, at der er højere til Loftet, og at der er i den store Stue passende Vinduer, som give god Lysning og kan oplukkes for at skaffe frisk Luft. Ligeledes findes paa de senere opbyggede Gaarde, at Stuehuset er opløftet en Fod eller to over Jorden, at den bedre kan holdes fri for Fugtighed, og er forsynet med Ege-Fodstykke, som hviler paa en Fod af Kampesteen.

Saare sjelden ere Bøndergaardene eller Huusmændsboligerne af Grundmuur, omendskiønt den Bygningsmaade ikke kunde være saa kostbar, naar paa Landet gaves smaa Teglblænderier, efter præsten Hr. Dyssels Anviisning, at Bonden selv

kunde brænde sine Steen, samledes som i Egnen af Apenrade [Aabenraa]. Den yderste Muur skulle være af brændte Steen, een Steen tyk, og halvanden Steenspille i Hjørnerne og ved Skillerummene. De indvendige Skillevægge kunde være af raa Steen. Paa meget gode Bøndergaarde er Vaaningshuset god Bindingsværk, med Stolperne satte i et Ege-Fodstykke, og Tavlene murede med brændte Steen. Den sædvanlige Bygningsmaade er Leervægge som støiles med Staver og klines med Leer.

Ved Udhusene indelukkes Gaarden fra de tre Sider, paa den fjerde af Vaaningshuset. Den ene Side af Udhusene er til Lade og Loe, den anden til Fæhuse og Hestestald, den tredje til begge Dele, baade Sædens Opbevaring og Stald, samt andre Beqvemmeligheder. Huguus, Tørvehuus, Faarehuus m.v. Udhusene udgiøre omtrent 40 Fag Huus, mere eller mindre efter Avlingens Størrelse. Dog ere de ikke saa store, at de i et frugtbart Aar kan rumme al Sæden, som i sligt Tilfælde sættes i Stak, eller Hæs uden for. Den almindeligste Feil ved Udhusene paa Landet, især hos Bønderfolk, er, at de ere for lave, smalle, og mangle Lufthuller.

Paa Landet tækkes Husene med Langhalm, hvortil foretrækkes Rughalm, som er varigere end Hvedehalm. Taget lægges heller ikke saa net heraf, da det er blødere i Straaet. Et oplagt Tag af Rughalm ansees at kunde vare i 10-12 Aar. Deres varighed beroer meget paa, om det ligger mod Soel-eller Nordsiden, om det ligger i Læ, eller udsat for Storme. I Stedet for Rughalm, betjener man sig paa nogle Steder af Rør, som tages i Søer, Moser og Tørvegrave. Det er varigere, og kan lægges fastere, end af Halm.«

Lad os efterfølgende se lidt på bønderne i Nordsjælland. Ikke beskrevet af den fagligt seriøse Gregers Begtrup, men derimod som præsten Joachim Junge på en noget utrationel og fordomsfuld, ja faktisk nedladende måde beskrev dem i sin bog,

Bondegård i udkanten af Vejby malet af Johan Thomas Lundbye i 1843. Gården er opbygget af bindingsværk på syldsten. Statens Museum for Kunst.

Den nordsjællandske Landalmues Character, Skikke, Meeninger og Sprog, udgivet i 1798. Som var det en missionærs første møde med negrene i Afrika. Læs blot her: »I Sammenligning med andre menneskeklasser er Bonden vel den, som kommer Naturen nærmest..... Ligesom Agerdyrkingen var den første af alle Konster, saa vare og de agerdyrkende Stammer stedse de første i Cultur, men de sidste til at gjøre betydelige Fremskridt deri, thi de vare tillige de første i Slaveriet...«.

Junge leverer i sin bog mange herlige betragtninger over den Nordsjællandske bonde, som beskrivelsen af han første møde med en bonde i Nordsjælland:

»Da jeg første Gang traadte ind i en Bondehytte, kom Huusfaderen, som jeg allerede længe havde kjendt, smilende mig

imøde, hævede sin højre Haand op til Munden, kyssede den og rakte mig den derpaa fredelig. Hans fireaarige Søn, som han ved Haanden havde ledet hen imod mig, tiltalede han derpaa saaledes: Kys Haanden og giv Manden. Denne Maade at hilse paa, som nu er meget almindelig blandt Bønderne paa Frederiksborg Amt, ligesom den i Ogiers Tid 1634 synes at have været brugelig iblandt de Helsingørske Damer, er nok af østerlandsk Oprindelse, ligesom saa mange af Bondens Skikke.«

Pudsig er også Junges beskrivelse af bøndernes fysiske fremtoning:

»Den siellandske Bonde er i Almindelighed ikke saa stor af Vext, som den Fyenske, Jydske eller Holsteenske. Han synes heller ikke saa seenefast; er dette ikke ligesom i et Naturspil i Henseende til disse ubeblandede Indfødninger, thi alle Bondens Huuscreature ere og mindre end paa de andre Steder, maae det vel være en Virkning af hans deels uordentlige, deels kummerlige Levemaade, hans idelige Meelspiser og mangel paa Vegetabilier. Underholdes Moderen kun

maadeligt, som i forrige Tider, bliver Bar-
net sin hele Levetid kun svagt. Landets
naturlige Beskaffenhed kan ikke forårsage
det, thi Fieldboerne i det haarde norske
Clima ere, som Pontoppidan i hans Natur-
historie siger, anseelige Folk. Maaskee
kan det og bidrage noget til Bøndernes
fysiske Ufuldkommenhed, at de gifte sig
meget tidlig, det maae da naturligvis gaae
med dem, som med de ringere Skabninger,
Moderen taber sine Kræfter og Fosteret
bliver svagere; thi det er ikke usædvan-
ligt at en Pige her er Hustrue og undertiden
Moder allerede i sit 16de Aar, noget som i
det mindste er heelt uplatonisk, da hiin store
Philosoph i sin Republik paastaar, at
Manden, inden han indtræder i Ægteska-
bet, bør have tilbagelagt sit 30te Aar og
Qvinden sit 20de, som den Alder, i hvil-
ken baade Legeme og Siel først hos dem
begge have opnaaet sin Modenhed, men
naar filosofheredes der vel i Kierligheds-
Sager?»

Og så lidt om indretningen af hjemmet:
»Hvad man finder hos Bonden, saavel
af Boehave, som andre Materialier, det
er alt gjort til Styrke; Bonden er overho-
vedet en stærk Materialist. Han seer ved
enhver Ting mere paa det varige, end paa
det siirlige, og dertil har han mere end en
Grund. Hans Følelse er ved det grovere
Arbeide hærdet og hans Scener ere stivne-
de ved den hæftigere Anstrængelse. Hvad
der er tyndt og svagt, det staaer ham kun
slet i Næverne; thi han frygter altid at det
skal kalde sammen i hans Jernhaand. Det
er kun Skade, at denne hans stærke Smag
ogsaa strækker sig til hans Plov, som saa
ofte falder Lastdyret besværlig; men han
har arvet den af sine Forfædre og blot der-
for er den uforbederlig. I Særdeleshed er
hans Bord, som staaer i det ene Hjørne af
hans Stue, omgivet paa de tvende inderste
Sider med nagelfaste Bænker, i den san-
de egyptiske Colossal-Smag af tykke Eege
Planker, hvoraf den Talemaade hos Bonden
kommer: at slaae i Planken, som er meget

brugeligt ved Kortspil. Et Stykke Møbel
har jeg især funden hos den siellandske
Bonde og som er ham ligesaa uundvær-
ligt, som hans lille Hænge-Skab, og det er
en Lojbænk [løjbænk; en polstret bænk,
beregnet til at ligge og hvile på], men som
kun sædvanlig bestaaer af blotte Bred-
der. Den svenske Landmand kalder den en
Zoffa, og i Sandhed tjener den og til sam-
me Brug hos dem, som en Zofa hos de Sto-
re. Dette Mageligheds Reedskab, som man
ingensteds vil finde saa hyppigt som her,
viser temmelig den Siellandske Bondes
Character og at han endnu ikke er kom-
men saavidt i huuslig Industrie, som han
burde, thi Lojbænken er ligesaa sjelden
ledig som Amerikanernes Hengeseng og
ofte sukker den under flere Kroppe tillige,
som da efter Bondens Talemaade række
Bænke. Staaer hos dem alle i Kakkelovns-
krogen, stillet saaledes at de Lojendes
Hoveder eller Fødder, ligesom det træffer
sig kan ligge tæt op til Bilæggeren, som
for det meste er sydende heed og ligesom
et Vesta Alter næsten aldrig frie for Ild; thi
dette Stykke er Bønderpigerne, som skal
pleje Ovnen, sande Vestalinder.«

*Bondestue i gård i Lavø ved Helsingø. Gården
blev senere erhvervet af Nordsjællandsk Folke-
museum og flyttet til Hillerød. Fotografi: N.J.
Termansen. Udateret. Nationalmuseet.*

Nordsjælland Rundt

Et upågtet kulturminde i Hellebæk er genopstået

Et kulturminde på den lille bakke op mod villaerne på Nordre Strandvej 103-105 nedenfor Skovhus og Villa Hellebo i Hellebæk er nu genopstillet af Selskabet til Anes Hus Bevarelse og Fonden til støtte for området Aalsgaarde-Hellebæks Egnehistorie.

I sin tid opsatte ejeren af Villa Hellebo, forfatterinden og politikerens cand.phil. Gerda Mundt (1874-1956) en bæk med indskrifter: »Hvil dig en lille Stund. Glæd dig ved Øresund. Tak gud for Livet«.

I et ugeblad fra 1920'erne om Nordkystens herlighed står der: »Stå af cyklen på dette sted, hvor en bæk titter frem, indrammet af det saftige, grønne bladhang. Hvil dig en lille stund. Glæd dig ved Øresund. Tak gud for livet. Så rørende smukke i deres simp-

le enfoldige skønhed er de få linier, som en venlig hånd har givet bænken, at den trætte vandrer eller den jagende cyklist standser – og bliver stille.«

Efter nogle år blev bænken udsat for hærverk og blev erstattet af en ny. Den kunne desværre heller ikke stå i fred og har været savnet i mange år. Nu er bænken der igen, skøn på den og glæd dig over den smukke udsigt.

Erik Trolle

En tur via Skansebakken til Kirkelte

Diemers rejseførere, udgivet af Hasselbalchs forlag i 1918, her nogle herlige beskrivelser af nordsjællandske lokaliteter, i hvert fald set med vor nutids øjne:

»I Hillerød skal De gennem Byen op i Nærheden af Jernbanestationen og saa ad Langes Vej. Den udmunder i en bred Chaussé. Det er Kongevejen til København. De skal til højre ad Kongevejen og hen over Broen, under hvilken Nordbanens og Gribskovbanens Tog kører, og saa ad den første Vej tilvenstre mod Karlebo og Grønholt. Den deler sig kort efter, og De holder tilhøjre ad vejen mod Skansebakken.

Længe varer det ikke, før De naar denne Bakke, der har en højde af 80 Meter. Det er Sjællands næsthøjeste Punkt, og fra Vejen - thi Vejen fører hen over Bakken - har De et herligt Rundskue. Et smukt og frodigt

Stykke Danmark ligger for Deres Fødder. Langt ude mod Nord, helt ud i Horisonten, hvor Himmel og Hav mødes, hæver Kulden sine mørke Klippemasser. Idyllisk gemt i sin Skov ligger Fredensborg ved Esrom Sø, og lige overfor har Gribskov slaaet en mægtig Klat paa Kortet. Mindre Klatter er dryssede af rundt om, og mellem dem ligger Landsbyer og Gaarde saa bitte smaa som det Nürnbergerkram, Børnene leger med. Fra By til By, fra Hus til Hus snor sig de hvide Veje som et bundt Bændler, der er kommen i Urede. Mod Nord trækker Kattet sin brede, blinkende Vandgrænse, og mod Øst lukker Øresund.

Vejen falder nu, og De følger den til den anden vej paa højre Haand. Ad den cykler De ned mod Store Dyrehave. De skal gennem Skoven, men det er ingen vanskelig Opgave at finde Vej i den. De skal blot blive paa den, De er paa. At gaa fejl er ganske umuligt, thi det Forstvæsen, der regerer her, har anlagt alle Veje snorlige. De er som trukne efter en Lineal, og de skærer alle Vegne hverandre i rette Vinkler. [Asmus Diemer kendte åbenbart ikke til parforejagten, som jo var skyld i vejenes anlæg og udformning i bl.a. Store Dyrehave].

Nu er De kommen ud af Skoven. Den Vej, De har fulgt, munder ud i en anden, der fører gennem den lille Landsby Kirkelte. De skal tilvenstre ad denne Vej, men kun et ubetydeligt Stykke, saa forlader De den

Indgangen til Skansebakken omkring 1920. Fotograf: Lokalhistorisk Arkiv, Hillerød Bibliotek.

ad første Vej paa højre Haand. Den fører over mod Smaaskovene Kirkelte Hegn og Donse Oredrev.

Der er to Damme eller Smaasøer i Skoven ved Donsegaard (Krudtværket). Eller rettere - der var, for den ene er nu udtørret. Det er for saa vidt rart, thi saa er der færre Myg, og de har været en slem Plage i denne skønne Afkrog af Verden. Og naaer man saa ikke engang kan faa Lov at ryge dem væk, kan de nok bringe en Københavner til Fortvivlelse!« **LBM**

Diemers rejseførere var altid forsynet med kort over områderne (Her er gengivet et relevant udsnit). Og naturligvis var der angivet såvel »Telefonsamtalestation« som »Cyklereparatør«, som man her ser signaturen for i Hillerød. Kirkelte er ikke kommet med på kortet!

Gilleleje Skov

af Kjartan Langsted

Hvis man kører fra Gilleleje til Dronningmølle, passerer man den ene sommerhusvej efter den anden med de så karakteristiske sommerhusgrunde med hegn, hække og alt hvad hjertet kan begære af blomster og frugttræer. Her kvindrer solsortene løs, og duften af grillpølser danner en duftkullise.

Men sådan har det ikke altid været! Engang var nemlig ikke sommerhuse men derimod ukultiveret skov, der dækkede området. Det er historien om denne skov, der her kort skal fortælles, og om dens forsvinden.

En af de første gange, jeg blev opmærksom på dens eksistens, var ved at se på gamle kort over Nordsjælland. Vi skal her starte med Videnskabernes Selskabs kort fra 1768 (gengivet herunder), for her ses tydeligt en skov markeret fra Passebæk til Nakkehoved, altså et område der dækker store dele

af det, som i dag er golfbanen. Ligeledes ses der syd for Gilleleje et større skovområde.

Dette kort er dog ikke det eneste vi har fra området; et noget mere præcist kort (udsnit gengivet side 17) blev nemlig udarbejdet i 1763-1766 over Frederik den V's revirer. Her får vi en del flere informationer om området og dets skove.

Vi får nu navngivet ikke kun én skov, men hele tre skove; dels syd for Gilleleje i form af »Nellerups Skov«; ved Passebæk i form af »Passebecks Skov« og ved Nakkehoved »Nake Skov«. Endelig får vi at vide, at der må have været endnu en skov ved navn Gilleleje Skov, for der er et overdrev, der har fået betegnelsen »Gilleley Skov Overdreve«.

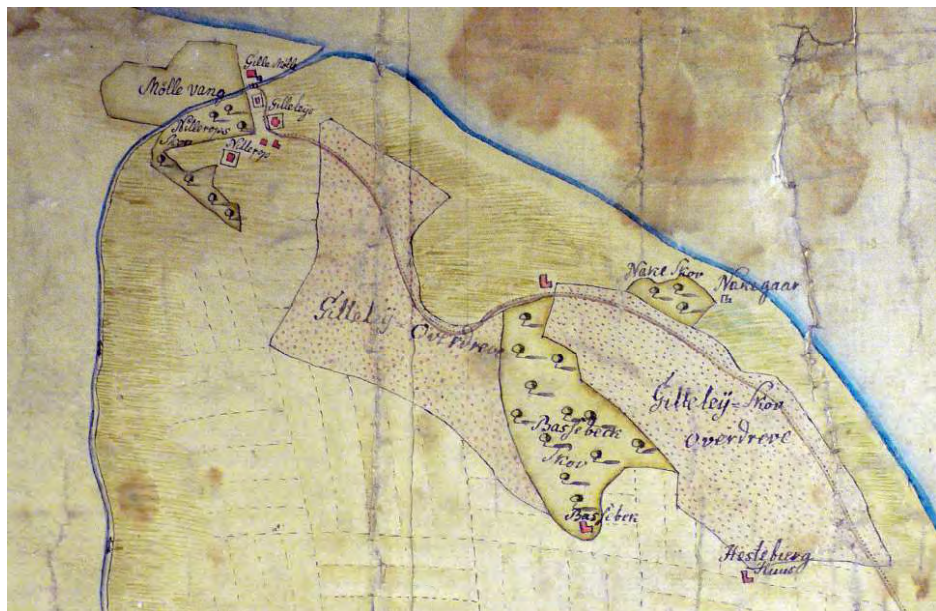
De to kort angiver således med alt tydelighed, at der i slutningen af 1700-tallet har været en del mindre skove i området.

Desværre forekommer der ikke kort fra området, som er ældre, så vi må i stedet se lidt på andre beskrivelser.

Her skal vi tilbage til 1688, hvor Christian den V's matrikel blev udarbejdet (modelbogen for Søborg er dateret til 1696). Vi er altså godt 75 år før von Langens kort.

Heri får man at vide, at der i Søborg sogn ligger en »Leyeskov«. Denne skulle strække sig fra vest for Hulerød, Nord for Hesbjerg og vest for Passebæk. Det må være den skov, som vi genfinder på Von Langens kort som

Gilleleje skov overdrev. Her kunne der græsse 40 stykker kvæg.

I markbogen er også nævnt en anden skov, nemlig Nellerup Overdrev. Dette strækker sig øst for Nellerup til Bonderup, mod syd til Bonderupsvang og Søborg Hestehave, og endelig går den mod nord til stranden. Dette område svarer meget godt til det på von Langens kort angivne »Gilleleje Overdrev«. Denne skov bliver også benævnt Gilleleje Skov i Christian den V's matrikel. På denne har der i alt kunnet græsse 23 stykker kvæg. Vi får også at vide, at den består af nogle få ege- og bøgetræer, der er ved at gå ud. Så det må være en noget forhugget skov, vi her ser. Tilstedeværelsen af denne skov, som nok også har spredt sig sydpå til Søborg Hestehave, ses indikeret af at der på udskiftningskortet fra 1789 over Søborg sogn er en ager ved navn »Kulmildager«.

Udsnit af udateret kort over »Frederik Vtes Revier udi Cronborger Amt« udarbejdet efter overjægermester von Grams anvisning. Rigsarkivet. Affotografering: Lars Bjørn Madsen.

Navne på skove eller skovene ser ud til at skifte en del, men generelt ser de dog ud til at relatere sig til den nærmeste bebyggelse. Det er derfor interessant, at der skelnes mellem på den ene side Lyeskov og på den anden side Gilleleje Skov i Christian den V's matrikel. Dette kunne antyde, at Lyeskov ikke nødvendigvis er navngivet efter Gilleleje, men derimod et andet leje.

Disse forhold antyder, at skovene ved Gilleleje i slutningen af 1600-tallet havde et vist omfang, og dette bliver bekræftet af et regnskab fra 1610-11, hvori der nævnes 16 skovfogeder i Kronborg Len. Disse er Nyrup, Sande, Borup, Tibberup, Borsholm, Harrishøj,

Villingerød, Sibberup, Gilleleje Mølle, Veksebo, Laugø, Maarum, Annisse, Dønnevælde, Vallerød og et ukendt sted benævnt Raade (se disse indtegnet af forf. på Videnskabernes Selskabs kort herover).

Placeringen af skovfogedstederne giver god mening i forhold til skovens udbredelse på Videnskabernes Selskabs kort. Undtagelser er der dog, her især Annisse, Villingerød og Gilleleje, for her mangler skoven i nogen grad, hvilket kan antyde, at skoven er blevet fældet. Dette beskrives ovenikøbet for Gilleleje Skov at være tilfældet, for i 1582-83 angives det, at en skovfoged har ladet skoven rydde: »han havde ladet forhugge Kongelig Mayestæts Skov, som han havde udi Befaling«.

Når vi går længere tilbage i tid, er kil-

derne desværre tavse om skove i Gilleleje. Vi har ikke her - som f.eks. ved en skov ved Villingerød, der bliver beskrevet i Esrum klostres Brevbog - nogle skriftlige kilder fra middelalderen.

Her må vi benytte os af stednavnene og bebyggelsesstrukturen. De landsbyer, vi finder i området, hvor skove har ligget, er Bonderup, Blakshejde, Nakkehoved, Passebæk og Munkerup, og lidt uden for området ligger Nellerup, Bregnerød, Hesbjerg og Hulerød. Det at kalde disse bebyggelser for landsbyer er nok noget af en overdrivelse. Hvis man gennemgår Christian V. matrikel, ses det at de alle sammen er enkelt- eller dobbeltgårde. Lignende koncentration af enkelt-/dobbeltgård ses normalt ikke i et åbent landbrugslandskab, men er

almindeligt i f.eks. Gribskov. Dette kan udtrykkes, at bebyggelserne er forholdsvis sene og er blevet opført i et skovlandskab.

Det er her også værd at lægge mærke til, at ingen af de nævnte bebyggelser bliver nævnt før ind i 1600-tallet. Vi ved med andre ord ikke hvornår de er opstået. Et interessant forhold her er de to bebyggelser med endelsen rød altså Bregnerød og Hulerød; begge ligger de henholdsvis øst for og syd for Gilleleje Skov.

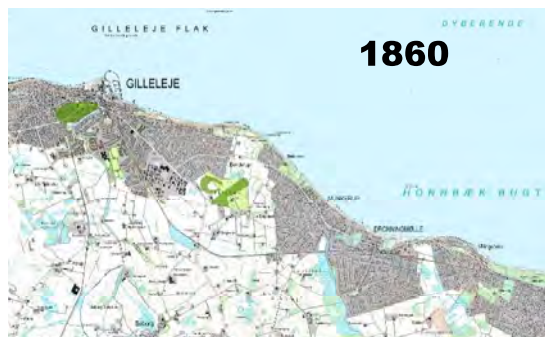
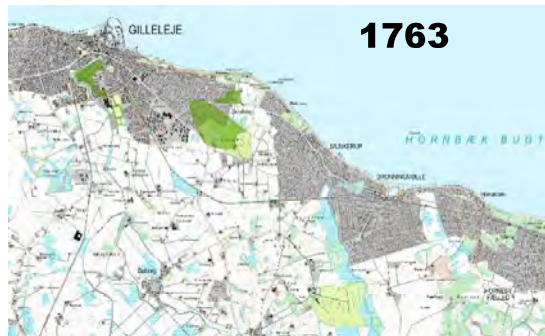
Da rød-endelsen betyder rydning og er opstået i begyndelse af middelalderen, kunne noget tyde på, at skoven ved Gilleleje var langt større i den tidlige middelalder end den var senere.

Dele af skovene beskrives allerede i

1688 som forhuggede, og i 1763 må de kun havde været en skygge af sig selv. Med skovforordningen/skovseparationsforretningerne i 1781, som blev iværksat som en del af landboreformerne i 1781-84, er de sidste rester hurtigt blevet skovet.

Skovene omkring Gilleleje er kun en af mange skove, som nu er forsvundet, men historien om disse vil kunne fremdrages, ikke alene ved de skriftlige kilder, men også ved hjælp af undersøgelser af søsedimentationen for lagserierne af pollen.

Så næste gang du kører turen fra Gilleleje til Droningmølle, så forestil dig store uglejede skovbevoksede områder, i stedet for nutidens sommerhusdækkede kulturlandskab!

Lidt om Daniels Kilde ved Esrum

af †Arnold Olsen (redigeret af Lars Bjørn Madsen)

Broder Rus fra Esrom Kloster er jo kendt som en ond Mand, ja selve Djævlens menneskelig Skikkelse, der lokkede de fromme Klosterbrødre til et ugudeligt Levned, men at der ogsaa har været fromme Klosterbrødre, herom vidner Navnet Daniels Kilde. Efter Sagnet skal Kilden bære Navn efter en Munk i Esrom Kloster. Han hed Daniel. Munken blev en Gang meget syg, og i sin Nød sendte han Bud efter Abbed Vilhelm paa Æbelholt Kloster. Denne mand var anset for Helgen. Nu bad Munken ham om at komme og helbrede ham. Abbed Vilhelm helbredte ham ved Haandspaalæggelse og bød ham at drikke af Kildens Vand, der efter den tid fik lægende Kraft.

Daniels Kilde ligger i Esrom Lund, ikke langt fra Krogdalshus. Dens Bund er belagt med svære Egeplanker, der sikkert er fra Munketiden. Vandet er udmærket Drikkevand; noget Jernholdigt. At Kilden har været holdt i Ave gennem Tiderne er en Kendsgerning. En gammel Kone, Birte, har fortalt, at i hendes Barndom var der Stakit omkring Kilden. Nu bliver den hæget og passet af gamle Skovløber Jens Jørgensen i Krogdalshus. Han har muret en Brønd og nedlagt et Metalrør, hvoraf Vandet fra Kilden rinder. Med nænsom Haand fjerner han visent Løv og deslige, for at intet skal forurene Vandet i Daniels Kilde; ja han

Stien ned til Daniels Kilde. Fotograf: Lars Bjørn Madsen 2020.

Arnold Olsens originaltegning fra 1927 af Daniels Kilde. Privateje.

river endda Gangene i den hele Esrom Lund hver Pinsehøjtid, da der skal være fint til Pinsefesten paa Tingbakken, hvor nu Ungdommen svinger sig under Bøgenes Kroner, men hvor fordum de stakkels Lovovertrædere blev bunden til Piskepælen.

Gaar man en Tur en saadan Aften med Pinsefest paa Tingbakken ned gennem Lundene, kan man stundom blive Vidne til at den Bænk, som staar under Træet ved Daniels Kilde forvandles til Alter for Gud, og at der loves Guld og grønne Skove. Herom er der nok ingen Tvivl: Kilden risler og Nattergalen sine Triller slaar.

Daniels Kilde er i dag fredet og består af en halvcirkelformet stensætning i midten af hvilken er anbragt et jernrør, hvorfra vandet løber. Over jernrøret er anbragt en sten med indskriften Daniels Kilde.

Kilden har altid været præget af det okkerholdige vand, der har sat sit markante spor i terrænet, men vandet er efter sigende af god kvalitet, om end kilden ikke har sin fordums vandrigdom.

Arnold Olsens tekst er afskrevet efter hans hånskrevne udkast (i privateje) til bogen om Nordsjællandske Helligkilder, der udkom i 1929 på hans eget forlag.

Litteratur: Arnold Olsen, en maler og folkemindedesamler; artikel af Lars Bjørn Madsen i Folk og Minder fra Nordsjælland 2007.